

Kuyk, Elza. 2023. *Tussen erfgoed en eredienst. Meervoudig gebruik van vier monumentale stadskerken*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 280. ISBN 9789463726092.

In de week dat het Kabinet Rutte IV over de asielzoekerskwestie viel, leverde de postbode bij mij het recensie-exemplaar af van het boek *Tussen erfgoed en eredienst* van Elza Kuyk. Het boek handelt over de dilemma's die meervoudig gebruik van oude monumentale stadskerken met zich meebrengen. En al lezende becroop mij steeds vaker het gevoel dat de actuele politieke discussie over asielzoekers de nodige raakvlakken heeft met hoe partijen met elkaar omgaan als er meer dan één gebruiker is in een kerk. Enerzijds is er de principiële wens om zich open te stellen voor de ander. In de asielkwestie heeft dat te maken met humanitaire spelregels die wij internationaal met elkaar hebben afgesproken. Bij de kerken is er een theologische wens om zich open te stellen voor de wereld. En daarbij is er simpelweg ook de pragmatische noodzaak om dit te doen. Voor kerken omdat zij het onderhoud van een monumentaal gebouw vaak niet langer zelfstandig kunnen opbrengen. En in de asielkwestie omdat vluchtelingen gewoon blijven komen. Zolang er in de wereld honger, onderdrukking of oorlog is zullen mensen immers blijven vluchten. Maar aan de andere kant mag die openheid niet betekenen dat er te veel migranten komen. Te veel vluchtelingen willen we niet in Nederland. Te veel inleveren op het kerkzijn ook niet. Kortom, het is een kwestie van balanceren tussen open willen staan voor de ander en vast willen houden aan wat er is. Feitelijk gaat het hele boek van Elza Kuyk dan ook over die grensverkenningen.

Kuyk levert met haar boek, dat een bewerking is van haar promotieonderzoek, een fascinerende studie af naar vier monumentale stadskerken van protestantse signatuur waarvan zij het meervoudig gebruik gedurende vier jaar lang gevolgd heeft.¹ Dat protestantse karakter is van belang omdat het kerkgebouw voor bijvoorbeeld katholieken heilig is en er dus geen andere activiteiten in mogen plaatsvinden dan met een religieuze connotatie. Alhoewel de grenzen van dat principe soms ook wel opgezocht worden.² Na een inleidend hoofdstuk waarin met name wordt ingegaan op de (veranderende) protestantse visie op de rol van het kerkgebouw, duikt Kuyk diep het reilen en zeilen van de vier besproken kerken in. Zij stelt zich daarbij op, zoals ze zelf zegt, als cultureel antropoloog 'die ter plaatse onderzoekt hoe het meervoudig gebruik functioneert en welke gevoelens, standpunten en belangen er spelen'. Zij leest alles wat los en vast zit over de kerkgebouwen, spreekt mensen en bezoekt de verschillende activiteiten die in de kerkgebouwen plaatsvinden. En dat jaren achtereen. Een flinke klus. Maar, het levert uiterst boeiende kijkjes achter de schermen op. Als lezer word je zo meegenomen in discussies over tentoonstellingen, nieuwe ramen, theatervoorstellingen of kunstmanifestaties. Grensconflicten die overal in Nederland terug te vinden zijn waar protestantse historische stadskerken meervoudig gebruikt worden. En alhoewel de studie van Kuyk zich beperkt tot slechts vier kerken, kan

via enige deductie geconcludeerd worden dat haar bevindingen herkenbaar kunnen zijn voor zo'n 150 vergelijkbare gebouwen.³

Nu is meervoudig gebruik niks nieuws onder de zon. Al in 1974 schreef dr. Regnerus Steensma bijvoorbeeld een boek over het gebruik van hervormde kerken in Groningen, met daarin een hoofdstuk waarin hij een toename van meervoudig gebruik voor culturele doeleinden constateert. Kuyk duikt echter diep in de materie en laat in haar studie zien dat de conflicten kunnen gaan over verschillen in bestuurscultuur, praktische discussies over de (her)inrichting en het gebruik van het gebouw, het verdriet en ongemak dat de geloofsgemeenschap niet meer allesbepalend is en met name over de sacraliteit van het gebouw die onder druk komt te staan. Je wilt bijvoorbeeld geen eredienst houden op zondagochtend als er nog de lucht van verschaald bier hangt van de avond ervoor. Het hebben van contractueel vastgelegde afspraken is hiervoor lang niet altijd de panacee. Kuyk maakt die worstelingen goed invoelbaar met als meest extreme voorbeeld de felle debatten rond de tentoonstellingen in de Oude Kerk in Amsterdam. De kerk heeft een museumstatus waarbij de museumbezoeker niet mag ervaren dat de kerk ook voor de eredienst gebruikt wordt. De museumfunctie staat dus voorop. En dat ging lang goed, zeker ook omdat het deel voor de eredienst afgescheiden was van het museumgedeelte. Maar die fysieke barrières vervielen op zeker moment. En toen kunstenaars het gebouw steeds vaker vrijwel volledig onderdeel van hun kunstwerk maakten, bleek een reguliere kerkdienst steeds moeilijker. De kerk werd bijvoorbeeld door de kunstenaars verduisterd of juist in een rood licht geplaatst, en grote objecten werden midden in de kerk geplaatst. Maar ook erfgoed- en binnenstadsverenigingen kwamen in het geweer over de vraag of de historische functie van de kerk – het oudste monument van de stad Amsterdam – niet in gevaar was. De felle discussies leidden tot rechtszaken, *mediation*-gesprekken en politieke discussies in de gemeenteraad.

Kuyk laat in dit en andere voorbeelden zien dat er een drietal kwesties spelen. Op de eerste plaats moeten kerkgenootschappen zich goed bewust zijn van de gevolgen als zij – vanuit financiële noodzaak of vrijwillig – kiezen voor meervoudig gebruik. Het (laten) organiseren van activiteiten (zoals lezingen en muziekuitvoeringen) die dicht tegen de eigen theologie aanzitten kan vaak al de nodige inhoudelijke en organisatorische spanningen opleveren. Het professioneel uitbaten van een kerkgebouw voor andere doeleinden betekent een exponentiële verhoging van de complexiteit als er tegelijkertijd ook nog gekerkt moet kunnen worden. Belangrijk is daarnaast het gevoel van eigenaarschap, een tweede kwestie. Het kerkgebouw is ooit ontstaan als een expressie van onze visie op de wereld. Theologisch, cultureel en ruimtelijk. En het wordt telkens opnieuw geladen met nieuwe dromen en ambities. Niemand heeft blijkbaar het alleenrecht op deze gebouwen. Volgens Kuyk versterken het gemeenschapsgeld van overheden en fondsen waarmee kostbare restauraties werden uitgevoerd, (indirect) het publiek karakter van het kerkgebouw. Een verwijzing naar het juridisch eigenaarschap is niet afdoende en dat

erkent ook de Stichting Oude Kerk als partij die zich op dit eigenaarschap kan beroepen. De vraag ‘van wie is de kerk?’ zal meervoudig beantwoord moeten worden; het is hoe dan ook een gecompliceerde vraag. Ook de geloofsgemeenschap kan geen eigenaarschap opeisen. En daarbij speelt ten slotte als derde kwestie de vraag hoe partijen zich naar elkaar toe opstellen. Geeft men elkaar de ruimte, en reageert men met compassie en onderzoekt wat mogelijk is, of wil men de ruimte nemen om het eigenbelang veilig te stellen? Tijdens een publiek gesprek over de patstelling in de Oude Kerk te Amsterdam sprak een van de bezoekers zich uit over de demping die een tentoonstelling veroorzaakte voor de akoestiek van het orgel. ‘Was het niet een unieke mogelijkheid om dit te zien als een experiment om muziek die anders niet kan worden uitgevoerd, nu wél uit te voeren? Dit soort opmerkingen nodigde elke keer uit om naar de veranderde situatie vanuit meerdere perspectieven te kijken,’ aldus Kuyk. Dus voor een geloof én een gebouw dat onderdeel wil zijn van de samenleving lijkt de kunst van het ruimte geven van groot belang. Om niet de grenzen op te zoeken van wat scheidt, maar het gedeelde op te zoeken wat verbindt en wat (wel) mogelijk is. Het zijn immers uiteindelijk allemaal deelverzamelingen van belangen die elkaar ergens raken. En het midden van al die belangen wordt gevormd door het verleden, het heden en de toekomst van het gebouw waar men zich tijdelijk rentmeester van mag noemen. In het kerkgebouw zelf lijkt een uitweg te zitten voor de grensconflicten. Zoals Kuyk constateert: ‘Het kerkgebouw is eigenstandiger geworden en heeft het potentieel om te verbinden. De uitkomst van dit onderzoek is dat het kerkgebouw zelf religie en liturgische (en devotionele) geschiedenis blijvend in zich draagt en voortdurend uitnodigt tot interactie.’

En dat brengt mijzelf ook als vanzelf weer terug bij de asielzoekers. Als wij ons realiseren hoeveel geloven in de loop der eeuwen in ons land asiel gezocht én gevonden hebben (protestanten, katholieken, joden en moslims) dan laat dat zien hoe veel rijker Nederland geworden is door ruimte te geven in plaats van hekken neer te willen neerzetten. Zo kunnen de monumentale stadskerken bakens van inspiratie zijn voor een open samenleving.

Frank Strolenberg
(Bilthoven)

Noten

- 1 Het onderzoek van Elza Kuyk richtte zich van 2016-2021 op de Geertekerk in Utrecht, de Sint-Joriskerk in Amersfoort, de Grote Kerk in Zwolle en de Oude Kerk van Amsterdam.
- 2 Zo hebben bijvoorbeeld de Sint Servaas basiliek te Maastricht of de Koepelkathedraal/Nieuwe Bavo in Haarlem ook een museale functie en adverteert de laatste met belevingsconcepten en rondleidingen.

- 3 In het webbestand 'Kerken Tellen!' dat de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) heeft opgezet, is elk bekend kerkgebouw opgenomen, ongeacht de denominatie, de monumentale status of de ouderdom van het gebouw. Als we van het totale aantal van meer dan 7.000 kerkgebouwen de geloofsgemeenschappen aftrekken waar meervoudig gebruik in principe niet is toegestaan (katholieke kerken, joodse synagogen, islamitische moskeeën) en ons concentreren op de protestantse monumentale stadskerken, dan is het *expert judgement* van bij de RCE werkzame experts dat er sprake moet zijn van zo'n 150 kerkgebouwen. Met dank aan Albert Reinstra (RCE).